

Genlt (R) Tønne Huitfeldt
GSVs 75-års jubileum
Kirkenes 29/6 1996

TREKK FRA GSVs HISTORIE

INNLEDNING

Det var først i 1897, da verneplikten ble utvidet til å omfatte Nord-Norge, at grunnlaget ble lagt for å etablere et militært forsvar i denne del av landet. Og det var grenseavtalen med Russland av 1826 som la grunnlaget for en fredelig utvikling for den norske delen av de tidligere fellesdistrikter helt frem til den tyske okkupasjonen av Finnmark i juli 1940.

Da verneplikten ble innført i Nord-Norge på slutten av 1880-tallet var det frykten for en europeisk konflikt hvor de forenede kongeriker, Norge og Sverige, kunne lide et forferdelig nederlag og tape hele hele Nord-Norge som da var forsvarsløst, som lå bak bestrebelsene for å bringe forsvaret av landsdelen i betryggende former.

FORHISTORIEN

Det var imidlertid revolusjonene i Russland 1917-18 og Finnlands frihetskrig som skulle sette forsvaret av Nord-Norge på de første alvorlige prøvene. Utbruddet av den finske borgerkrigen i januar 1918 førte til stans i transitten av krigsmateriell til Russland over Skibotn til Sillastua i Finland fordi Finnlands borgerlige regjering var kommet i et fiendtlig forhold til Russland, og de finske rødegardistene ble støttet av sovjetlederne. På denne tid kom det frem i pressen finske planer om å skaffe havner både på den norske og russiske kysten til Nordishavet. Krayet til Norge skulle gjelde ikke bare en havn i Varangerfjorden, men hele området mellom Pasvik og Tana. Man kunne tenke seg en kompensasjon med finsk avståelse av den nordvestre del av finsk Lappland. Forøvrig skulle også russisk Karelen bli finsk. Selv om de finske offisielle myndigheter dementerte slike planer, var meldingene en bekreftelse av utsagn fra finnlendere som var på besøk eller arbeidet i Sør-Varanger om at de trodde på en finsk ekspansjon til et Stor-Finnland.

På norsk hold kunne man innse at Sør-Varanger med rike malmleier, og den gode havnen i Kirkenes kunne være et gunstig mål for finsk ekspansjon. "Overbefalhavere" for Finnlands skyddsskår" som general Mannerheim da titulerte seg hadde hatt planer om et fremstøt mot Murmanskbanen og russisk Karelen, men oppga disse da det ble meldt at Vestnaktene hadde tropper i Murmansk og langs banen, fordi han ønsket å unngå enhver konflikt med disse.

Uavhengig av disse planene utrustet den lovlige finske regjering i Vasa på eget initiativ en ekspedisjon for å

*Kjære Major Agren 2/7-96
Takk for sist! - og
gratulerer med at det
gikk i orden med
"Gammen"! Det har det
all over av. Fortsett
lykke til.*

*Med beste hilsener
Tønne Huitfeldt*

besette Petsjenga som rettmessig tilhørte Finland. Dr Philos Thorsten Renvall startet i mars 1918 en ekspedisjon til Petsjenga med ca 100 mann såkalte "Lapplands jagare". Denne styrken besatte Boris Gleb 12 mai og erklærte området som finsk besittelse, hvoretter den forsøkte å erobre Petsjenga, Parkina og Trifona men ble tvunget til å trekke seg tilbake. Under disse stridighetene var en stor del av den lokale befolkning, skoltesamer, flyktet over på norsk side og det var heller ikke utelukket at den tapende part skulle vike inn på norsk område. Gruppen av hvitegardister som okkuperte Boris Gleb overga seg til norske vaktavdelinger ved Elvenes.

Situasjonen var nå at finnene hadde trukket seg helt ut av det russiske området i Pasvikdalen som de hadde besatt. Russere og britiske marinesoldater hadde satt seg fast i Petsjenga, og ville neppe godvillig slippe finnene frem til Ishavet. Utenfor kysten opererte nå tyske ubåter og britiske jagere så naboskapet var alt annet enn fredelig!

En kompliserende faktor var at de allierte ledere i Nord-Russland på denne tid fryktet et tysk fremstøt nordover. Den tyske "Østersjødivisjonen" sto fremdeles i Finland, hvor den hadde rettet et støt mot Murmanskbanen ved Kem. Det gikk stadig rykter om tyske planer om å erobre Petsjenga. Vestmaktens vellykte offensiver på vestfronten i juli og august 1918 førte imidlertid til at den tyske divisjonen ble kalt tilbake, og de fredelige forhold som inntraff i midten av juni 1918 i Petsjengaområdet ble derfor ikke forstyrret før våren 1920 da stridigheter mellom finske og sovjetiske styrker blusset opp igjen.

I 1920 ledet major K.Wallenius en ekspedisjon på ca 150 mann for å okkupere Petsjenga-området, om mulig på mer fredelig vis siden det pågikk forhandlinger mellom Finland og Sovjetunionen som man ventet skulle ende med russisk avståelse av området. Wallenius nådde havnene i Petsjengafjorden i februar 1920 og avvepnet den røde garden der. Under tilbaketrekingen kom det imidlertid til trefninger og noen finner falt. Ekspedisjonen kom tilbake til Salmijærvi i slutten av mars og fikk ordre om å bli der. Wallenius skulle prøve å "bibeholde situasjonen" i Salmijærvi, men unngå strid med overlegne styrker. Befolkningen i Salmijærvi var redde for følgene av en sannsynlig lokal kamp, og ordføreren i Salmijærvi ba derfor norske myndigheter om tillatelse for bygdas folk til å flytte over til Sør-Varanger hvor de hadde både slekt og venner. Tillatelse ble gitt, og husene i Salmijærvi sto tomme da påskehelgen sto for døren.

Russerne angrep fra tre sider: fra nord langs Ishavsvegen, fra øst over Kuotsjærvi og fra sør. Fra norsk side kunne man følge trefningene ved Salmijærvi, og det kom til kontakt både med de finske og sovjetiske styrkene. Etter 7 timers kamp måtte finnene flykte over isen til Norge, 33 finske soldater kom til Svanvik, hvorfra de ble ført til Kirkenes og internert. De som var falt ble begravet i Kirkenes under honnør av sine landsmenn og en norsk æresgarde.

Trefningen ved Salmijärvi i 1920 gjorde slutt på fiendtlighetene i Petsjengaområdet. 12 april startet de avsluttende finsk-russiske forhandlinger om våpenstillstand og fastsettelse av demarkasjonslinjer for en nøytral sone. Finnene sto fast på sitt gamle korridorkrav, og da freden endelig ble sluttet i Dorpat 14/10 1920 ble russisk Petsjenga til finsk Petsamo.

DET NORSKE GRENSEVAKTHOLDET

Da den finske borgerkrig brøt ut i januar 1918 satt Sverige opp nøytralitetsvakt langs den svensk-finske grensen. Norge haddengang ingen grunn til å etablere grensevakt verken mot Russland eller Finnland. Men i mars/april ble situasjonen endret ved at striden mellom Finnlands hvite og røde styrker også kom til å berøre Petsjenga-området, samtidig som russerne anså at Vestmaktens intervensjon der var en aggresjon som måtte avvises.

Meldingene fra Sør-Varanger om hva som var hendt og om hva man ventet ville hende på russisk side av Pasvik gjorde det klart at Norges forpliktelser som nøytral nabostat måtte oppfylles. De første grensevaktoppsetninger ble dannet av både Hæren og Marinen. Marinens første bidrag ble disponert til Svanvik, og det andre til Skafferhullet ved Boris Gleb, der det gjennom skoltesamenes flukt var blitt kjent at en finsk styrke hadde besatt området. Den første hærkontingenten på ca 85 mann satt sammen fra Korporalskolen i Vadsø og Varanger bataljon ble også disponert til Svanvik med posteringer bl.a. til Mellesmo, Bjørnsund, og Holmfoss. De påfølgende vaktkompanienes styrke og disponering til grensen var meget variabel, avhengig av situasjonen i Petsjenga-området og øst for grensen i Pasvik. Minimum var 46 mann i april 1919, og maksimum 262 mann i juli 1920. Mannskapene var ekstraordinært innkalt blant øvede fra 6. divisjons infanteriregimenter. Kompanienes vaktørn var også varierende, som regel 2 måneder.

Allerede 4 dager etter at 1ste verdenskrig var slutt ble nøytralitetsvernet avviklet, med unntakelse av noen vaktavdelinger, herunder grensevakten i Sør-Varanger som ble holdt tilbake i en avviklingsperiode. Grensevakten kom derfor til å bli stående i 2 1/4 år inntil 1/7 1921, da det ble opprettet en garnisonsavdeling på Kirkenes med 60 stridende og 9 ikke-stridende samt nødvendig innbeordret befal. De vernepliktige skulle ha 6 måneders sammenhengende tjeneste, i likhet med HM Kongens garde og garnisonskompaniet i Trondheim på den tid. 20 mann skulle forlegges til Svanvik og underbringes i Statens fjellstue, resten av styrken i Kirkenes i den såkalte "60-mannsboligen" som ble leiet av AS Syd-Varanger. Da denne leieavtalen gikk ut i 1922 ble det besluttet å forlegge hele kompaniet til Svanvik og kr. 7.500,- stillet til rådighet for oppføring av en større jordgamme ved kompaniets egen hjelp. I 1925 kunne hovedstyrken flytte tilbake til Kirkenes hvor det var bygget en kaserne til garnisonskompaniet.

UTVIKLINGEN UNDER 2DEN VERDENSKRIG

Da Tyskland angrep Polen 1 september 1939 besluttet den norske regjering å etablere nøytralitetsvern. I 6. divisjon ble dette i første omgang ordnet ved at rekruttavdelingene ble holdt tilbake 1 måned på ekserserplassene. Fra 22/9 ble de tilbakeholdte rekruttavdelinger avløst av planmessig innkalte nøytralitetsvaktavdelinger. I Øst-Finnmark skulle oppsetningene omfatte:

- En linjebataljon, med 30 innkjøpte hester
- Garnisonskompaniet i Kirkenes, forsterket med en mitr tropp og ett bk lag
- En luftvern mitr tr
- Tre 6.5 cm feltkanoner

Da den finske vinterkrigen brøt ut 30 november 1939 rettet general Kirill Meretskov, øverstkommanderende for de sovjetsiske angrepsstyrkene et angrep vestover fra russisk Karelen for å skjære av Finland på det smaleste. Samtidig skulle Petsjenga-området erobres og angrepet føres videre sørover. De tallmessig overlegne angrepsstyrkene drev den finske grensevakten ca 40 km sør-vestover fra Petsjenga. Fra norsk side kunne man iakta sovjetiske fly angripe finske forflytninger langs Ishavsvegen. Etterhvert som finnene trakk seg tilbake rettet raske patruljer angrep mot russernes flanker og rygg, samtidig som alle bruer ble sprengt, vegen såvidt mulig ødelagt og bebyggelsen svidd av. Ildhavet langs Ishavsvegen kunne ses helt til Kirkenes og svære røykskyer hang i lang tid over området. Den finske befolkning flyktet dels sørover og dels vestover til Sør-Varanger hvor den norske grensevakten og det lokale politi tok imot ca. 1.200 flyktninger.

Den 15 desember måtte finnene gi opp stillingene ved Salmijärvi og gå tilbake til Porojärvi øst for Skogfoss. Her og langs Pitkajärvi sto det harde kamper med sterk innsetting av sovjetiske stridsvogner. Finske patruljer og mindre avdelinger ble avskåret og drevet inn på norsk område. En norsk observatør som sto på Pasvikisen utenfor Høyenjärvi gjestgiveri rapporterte: "Over Jordanfossnakken sås tank etter tank med fulle lys komme sørover Ishavsvegen, i stadig skuddveksling med hvitklede finner".

Etter en pause, antaglig for å bringe frem forsterkninger, gjenopptok russerne angrepet den 16/1 og erobret Nikel. Under den avsluttende kampen den 26/2 satt finnene fyr på husene ved den ødelagte Konettijoki- broen og trakk seg tilbake til Nautsi. Under denne trefningen måtte den norske grenseposten ved Tangenfoss rømme, på grunn av bomber og granater som haglet i området. Nautsi ble erobret, og den finske styrken som nå talte bare 110-120 mann trakk seg tilbake til Janiskoski. 8/3 stilnet fiendtlighetene og den 13/3 ble freden undertegnet i Moskva.

Den finske kaptein Antti Pennanen førte striden fra han ble angrepet i Petsjenga den 30 november 1939 til

vinterkrigen sluttet 13 mars 1940. Med ca 450 mann sinket han den russiske fremrykningen slik at angrepsstyrkene aldri nådde sine marsj mål, og måtte tåle betydelig tap. Pennanens eksempel viser hva som kan oppnås med godt lederskap, fast vilje og vel utdannede mannskaper selv om forholdene ellers skulle se vanskelige ut.

Tross full erobring av Petsjenga-området ga allikevel Sovjetunionen området tilbake til Finnland, bortsett fra vestsiden av Fiskerhalvøya. Finnland måtte forplikte seg til ikke å anlegge egen marinebase i fjorden, og til ikke der å holde undervannsbåter eller andre krigsskip over 100 tonn, og heller ikke stasjonere bevapnede fly i området. Russerne forlot Pasvik den 19/3 og finnene marsjerte inn igjen i slutten av mars - begynnelsen av april 1940.

Allerede mens de finsk-sovjtske forhandlinger pågikk i Moskva forut for vinterkrigen, ble Garnisonskompaniet overført til Svanvik, og vaktholdet i øvre Pasvik forsterket. Den norske grensevaktens forhold til de krigførende var hele tiden godt og korrekt, bortsett fra ved tilfeller av sovjetiske krenkelser av norsk luftrom.

Etter den norsk-tyske våpenstillstandsavtalen den 7 juni 1940 besatte tyskerne Finnmark og Waffen SS avløste de norske grensetroppene ved den norsk-finske grensen den 4 juli 1940. De norske styrkene ble straks dimitert, med unntak av garnisonskompaniet som ble værende i Svanvik til 9/7 med det norske flagget vaiende over leiren. Som forberedelse til det tyske angrepet på Sovjetunionen skulle det tyske Gebirgskorps Norwegen først besette det finske Petsamo-området frem til Ishavsvegen, sikre seg byen Petsamo og havnebyen Liinahamari samt nikkerverket og malmgrubene ved Kolosjoki. Dette skulle utføres i dagene 22-29 juni, altså etter det tyske hovedangrepet på Sovjetunionen. Fra 29 juni skulle Gebirgskorpset tilintegjøre de sovjetiske styrkene i Murmanskområdet, erobre flåtehavnen Poljarnoje, og kutte jernbaneforbindelsen sørover.

Det tyske felttoget på Kolahavøya nådde imidlertid aldri lenger enn til Litsa-elven, ca 45 km vest for Murmansk. Her frøs fronten fast til stillingskrig som varte helt til den store russiske offensiven den 7 oktober 1944. Gjennom disse lange krigsårene ble Sør-Varanger med Kirkenes havn det viktigste forsyningsområdet for de tyske troppene på Litsafronten. I ØstFinnmark var det til enhver tid forlagt ca 16.000 tyske tropper, i tillegg til de ca 55.000 mann som gikk inn i 20. Gebirgsarme på Litsafronten. Bl.a. som følge av dette var Kirkenes utsatt for 328 flyangrep og ble etter Valetta på Malta den mest bombede byen i Europa under krigen.

Etter at det lyktes russerne å bryte igjennom det sterkt utbygde tyske forsvaret ved Litsa var de nær ved å avskjære den tyske hovedstyrken ved Luostari, og det var bare et siste fortvilet motangrep av en tysk divisjon som var motortransportert direkte fra Salla-fronten som gjorde det

mulig for Gebirgsarmeen å unnsnippe fra områdene øst for Kirkenes, og iverksette den lange marsjen tilbake til Lyngen med de katastrofale følger dette fikk for brenning av bebyggelse og tvangsevakuering av befolkning i Finnmark.

GSV OG GRENSEVAKTEN ETTER FRIGJØRINGEN I 1945

Etter frigjøringen av Sør-Varanger 25/10 1944 ble grensevaktholdet besørget av forskjellige avdelinger fra Polititroppene fra Sverige, Utrykningspolitiet og suksessive grensevaktkompanier fra Hæren, og deretter av ulike oppsetninger fra Utrykningspolitiet, Grensepolitiet og Grenseoppsynet ved den norsk-sovjetiske grensen frem til 30/6 1959.

Med St prp nr 1 for 1948 ble det foreslått den første bevilgning til et etablissement for Garnisonen i Sør-Varanger på Høybuktknoen. Hvorfor dette stedet ble valgt har mange spurt om i betraktning av den utsatte plassering i forhold til vær og vind. Jeg vil anta at det var den usikre situasjonen i 1948 etter Tsjekkoslovakia-krisen og Sovjetunionens press på Finland for en VSB-avtale, at det ble tillagt stor vekt at garnisonen kunne utgjøre et stående beredskap på flyplassen samme sted, fremfor å velge en mer gjestfri og skjermet plassering på Hesseng eller Sandnes.

Etterhvert er den opprinnelige kompaniforlegning for ca 120 mann blitt utbygget til et komfortabelt og velutstyrt etablissement for en liten bataljon. Det ville nok allikevel ha vært en fordel om utbyggingen hadde skjedd som del av en samlet og enhetlig etablissementsplan, og ikke i form av enkeltløsninger som har presset seg frem av umiddelbare og påtrengende behov.

Etter inngåelsen av den Norsk-Sovjetiske Avtalen om løsning av grensekonflikter den 29/12 1949, og den norske grenseloven av 14/7 1950 ble ansvaret for grensetjenesten først overtatt av Politiet. Grensen var nå fullstendig lukket, og det ble etter russisk ønske innført en rekke begrensninger for ferdsel og atferd i grenseområdet, bl.a:

- forbud mot kryssing av grensen bortsett fra det godkjente grensepasseringssted ved Storskog
- forbud mot enhver kontakt over grensen, også mellom grensevaktene på begge sider
- forbud mot fotografering over grensen
- forbud mot "fornærmelig opptreden" overfor den annen part

Dette var en enorm endring av forholdene langs den tidligere så åpne grensen til Finland, og det gikk stort sett ut over befolkningen på den norske siden av grensen i Pasvik. Den tidligere finske befolkning hadde jo valgt å flytte til

sørlige deler av Finnland, og for skoltesamene fra Boris Gleb og Pasvik hadde USA bekostet oppføring av små gårdsbruk i Sevettijarvi i traktene nord for Enare.

Ved inngåelsen av den norsk-sovjetiske avtalen om felles utbygging av vannkraften i Pasvik-vassdraget den 7/6 1957 ble det besluttet at GSV skulle overta ansvaret for grensevakttjenesten. Dette var nok vesentlig av praktisk-økonomiske årsaker: Politiet hadde vansker med rekruttering av det nødvendige antall kvalifiserte personell til Grenseoppsynet i Sør-Varanger, og å sørge for tilfredsstillende utdannelse av grensepersonellet.

På militær side mente man det ville ha fordeler av beredskapsmessig art, - man ville få større sikkerhet for rask rapportering av observasjoner og hendinger som kunne innvarsle muligheter for væpnet angrep. Dessuten ville man unngå dublering, fordi GSV under enhver omstendighet måtte holde meldeposter fremme ved grensen.

Den felles utbygging av vannkraften medførte omfattende og vanskelige kontrolloppgaver. Det skulle bygges ialt 4 nye kraftverk, for en del på russisk område og den vesentligste del av utbyggingen skulle utføres av norske entreprenører. Det betød at et stort antall norske arbeidere og ingeniører måtte passere inn og ut over den norsk-sovjetiske grensen hver dag. Kontrollen var nødvendig i samarbeid med politiet for å prøve å hindre at passeringene ble utnyttet til smugling eller etterretningsvirksomhet.

De norske entreprenørene var, bortsett fra en uoverensstemmelse i begynnelsen, svært imøtekommende overfor GSVs ønsker om OP tårn og kontrollposter, og dette bidro til at tjenesten kunne gjennomføres uten problemer og til politiets fulle tilfredshet. Selv om grensetjenesten for den enkelte kunne bli lang og ensformig var det også begivenheter som livet opp tilværelsen på postene. En dag kom det følgende melding fra OPen på Skoltefossnakken rett overfor utbyggingstedet i Boris Gleb:

"Det kommer tre ZIS limousiner opp til administrasjonsbrakkene. Ut kommer en mann som likner Khrustjov.....

og etter en liten pause: "Det er Khrustjov"

Khrustsjov tilbragte hele dagen med å spasere rundt på anlegget i selskap med den norske overingeniøren og i munter samtale med norske arbeidere. Han var særlig interessert i tre spørsmål.

"Hvor meget tjener du?"

"Har du bil?"

"Har du arbeid hele året?"

Svarene fra de norske arbeiderne var tydeligvis ikke egnet til

å stimulere hans gode humør ytterligere, og han kom ikke tilbake neste dag!

Det ble imidlertid relativt snart klart at å drive døgnkontinuerlig OP-og patruljetjeneste langs den 196 km lange grensen til Sovjetunionen ikke var mulig bare med de OP tårn, forlegningsbrakker, og leide kvarter som GSV hadde overtatt fra Grenseoppsynet. Dessuten krevde grensevaktstasjonene en bedre beflåppstning enn hva som er hjemlet ved et vanlig geværkompani.

Daværende Sjef for Hæren "Store Bjørn" Christophersen var klar over at Hæren hadde tatt på seg en ansvarsfull oppgave i grensebevoktningen, og at den ikke måtte mislykkes i denne oppgaven. Han besøkte selv GSV sommeren 1960, og dannet seg et bilde av situasjonen og behovene. Deretter ga han uttrykk for en av sine "enkle sannheter på høyt nivå" som han kalte dem: Hvis GSV trenger det, så trenger de det NÅ!

Det var tydeligvis dette som skulle til nedover i hierarkiet. For i løpet av relativt kort tid fikk GSV bygget de stasjoner og overnattingshytter som var nødvendig for å kunne drive grensevakttjenesten på forsvarlig måte. Ennå viktigere var det kanskje allikevel at det bli innført skjerpede krav for uttak av vernepliktige mannskaper til GSV, - altså noe i likhet med kjennelsen G+ som tidligere ble benyttet for Garden. Det viste seg også at tjenesten ute ved de små og øde stasjonene i Pasvik og Korpffjell - Grense-Jacobselv var populær blant mannskapene, og at uttaket til GSV etterhvert kunne skje blant et stort antall frivillige mannskaper.

Sommeren 1960 var det ytre omstendigheter som kom til å sette preg også på tjenesten ved grensen. 1 mai 1960 ble Gary Powers med U-2 skutt ned over Sverdlovsk på veg til Bodø. og den 1 juli ble et langtrekkende amerikansk rekognoseringsfly av typen RB-47 skutt ned over Barentshavet. Sjefen for GSV er samtidig stedfortreder for Norges Grensekommissær for den Norsk-Sovjetiske grensen, og jeg skal ikke glemme det første grensemøtet etter nedskytingen av U-2. Oberst Audun Magnus var norsk Grensekommissær og overbragte først en invitasjon til å holde møtet som tidligere avtalt på norsk side, med etterfølgende lunsj. Den russiske grensekommissæren startet med en overhøvling av Oberst Magnus på grunn av det inntrufne med U-2, og sluttet av med å slå fast at det var feil at møtet skulle holdes på norsk side, og at feilen utelukkende var på Oberst Magnus side! Den erfarne og sindige norske obersten hadde vært ute en vinternatt før, han beholdt roen og lot seg ikke affisere av den russiske skyllebøtten hvoretter møtet ble holdt på norsk side, og avsluttet med en lunsj i meget vennskapelige og avslappede former.

Det var nok typisk for russerne at når de hadde fått avlevert, - og protokollført sine politiske "budskap" så strakte de seg langt i retning av å gjenopprette det gode forhold som i virkeligheten hersket. Det var om å gjøre for de russiske grensemyndighetene at sakene kunne gjøres opp på det lokale plan. Ellers mått de rapporteres til Moskva og eventuelt tas opp diplomatisk, og da ville grensemyndighetene "miste

ansikt".

Nå var det jo heller ikke så mange virkelige problemer, bortsett fra når russere rømte over grensen og søkte oppholdstillatelse i Norge under ulike påskudd. Russerne godtok ved slike saker ikke den norske fremmedloven, fordi den var vedtatt før Sovjetunionen var opprettet!

På norsk side av grensen var de største vanskene med å få den norske befolkning, og tilreisende turister til å rette seg etter grenselovens mange bestemmelser:

- britiske turister skrudde ved en anledning ned og tok med seg de russiske statsskiltene på grensestolpene.

- norsk russ oppførte en 17 Mai en "gledesdemonstrasjon" ved grensebommen i Skafferhullet, og det ble straks innlevert klage fra russerne på "fonærmelig opptreden" Det var øyensynlig de røde luene som hadde forarget russerne.

- norske personer kunne også i sjeldne tilfeller ta seg inn på russisk område. Det kunne være fordi "den store fisken" jo alltid finnes på den andre siden av grenselinjen, eller andre og mer obskure grunner. Det kunne være forvirrede eller berusede personer - og som politimesteren uttrykte det om en som "syklet rett inn i Russland" at "han så ut som han kom fra Grasbakken....."

DE RUSSISKE PRØVESPRENGNINGENE 1961-1963

Høsten 1961 tok russerne opp igjen prøvesprengningene av kjernefysiske ladninger på Novaja Semlja. Dette fikk også konsekvenser for tilværelsen ved GSV på forskjellig måte.

Dette var før Tsjernobyl-ulykken, og man hadde dengang ikke noen sikker kunnskap om de mulige skadevirkninger av stråling fra prøvesprengninger. Men det var klart innsett at det kunne være en viss risiko for personellet ved GSV og deres familier.

GSV ble umiddelbart varslet, og fikk tildelt forskjellig spesialutstyr for å påvise og eventuelt måle radioaktiv stråling. For familiene ble det gitt beskjed om at man skulle tette igjen og dekke til kjellervinduene i boligene, og legge opp tilstrekkelig forråd av vann og mat. I tilfelle stråling ble påvist skulle barna holdes hjemme fra skolen, og familiene ta opphold i kjellerne inntil nærmere ordre ble gitt.

I forbindelse med den diskusjon vi har hatt i mediene den senere tid om det var tilstrekkelig åpenhet fra myndighetenes side om strålefarens dengang, kan jeg ærlig talt ikke se at det på det daværende grunnlag ville vært mulig å gi mer informasjon eller "varsel" uten at det hadde ført til alminnelig frykt for ikke si panikk hos befolkningen, med krav om umiddelbar evakuering av hele området.

Det må også slås fast at prøvesprengningene på Novaja Semlja i

1961 inntil prøvesprengningsavtalen kom istand i 1963 var luftsprengninger fra stor høyde, som normalt ikke medfører nærnedfall. Senere har prøvesprengningene på Novaja Semlja foregått som undergrunnsprengninger i stor dybde. Slike sprengninger gir ikke stråling på overflaten eller nedfall fra luften. Problemet med undergrunnsprengninger på Novaja Semlja er at fjellets konsistens på det dyp der sprengningene foregår er dårligere enn hva amerikanerne krever ved tilsvarende sprengninger i UTAH, og at det kan være risiko for utslipp av radioaktivt materiale til havområdene rundt Novaja Semlja. Dette vil i tilfelle ha helt andre mulige skadevirkninger, for bl.a. fiskebestander, enn hva radioaktivt nedfall kan ha for mennesker og dyr på overflaten.

Prøvesprengningene i 1961 hadde også noen andre følger for GSV som det i lys av den større åpenhet som hersker må være lov å omtale ved denne anledning. Kort tid etter at prøvesprengningene tok til høsten 1961 ankom det til GSV en liten gruppe briter. De hadde med seg et 8-manns telt av den typen vi selv har hatt sørgelige erfaringer med her oppe, og noen svarte bokser som de skulle bruke til å registrere de russiske sprengningene med. Alle offisielle tillatelser var i orden under forutsetning av at britene skulle holde seg innenfor det militære området. De fikk plass i messen, mens utstyret ble anvist plass bak sykestuen hvor de satt opp teltet sitt.

Ganske kort tid etterpå kom amerikanerne! Med tre kjempemessige trailere som var fløyet inn til Banak, og kjørt på vegen derfra. Dette besøket var godkjent på samme vilkår som britene, og ble anvist plass innenfor leiren hvor det tok opp en stor del av kjøretøyoppstillingsplassene.

Slutten på historien er at britene i 8-mannsteltet klarte å få inn alle de gjenværende prøvene. Amerikanerne, dessverre, fikk ingen, fordi det avanserte utstyret ikke ville virke! Men best var allikevel Forsvarets Forsøksstasjon på Høybuktnoen, som kunne si på forhånd når hver sprengning kunne ventes! Det var mulig på grunnlag av analyse av den russiske radiotrafikken.

DEN RUSSISKE MAKTDEMONSTRASJONEN 6-11 JUNI 1968

En annen episode illustrerer problemene med å ha en stormakt som nærmeste nabo. Den 6 juni 1968 klokken 1822 og 2230 meldte OPene på grensen ved Midtfjell og Bjørnsund øket sovjetisk aktivitet i grenseområdet fra 5 juni. Sterk ildgivning med stridsvogner og artilleri kunne høres helt til GSVs leir, stor trafikk på Ishavsvegen og Høyfjellsvegen med kolonner, lastebiler med overbygning, PPKer og stridsvogner.

Den 7 juni klokken 0200 meldte OP 185 2 stridsvogner i stilling ved Illepinlahti, og at 7 stridsvogner PT-76 fulgt av flere beltekjøretøyer kjørte mot Boris Gleb. Klokken 0405 meldte OPen ved Elvenes at 4 strv PT-76 var i stilling på høyden SØ for boligfeltet i Boris Gleb.

Reaksjonen fra grensevaktstasjonene og GSV var korrekt og rask. Det som var observert ble fortløpende rapportert til FO/E-staben, ØKN, DKN, FLF og Forsvarets Forsøksstasjon Kirkenes. Den 6 juni klokken 1700 ble det gjennomført en alarmøvelse ved GSV, og bruvakt etterlatt ved Strømmen bru. Den 7 juni klokken 0015 ble demoleringsettet for Elvenes bru armert, og vaktlag plassert ved broen. GSVs langtreckende radiostasjon 399 ble kjørt ut og GSVs kommandoplass bemannet. Klokken 0245 rykket GSV ut i avdelingenes beredskapsområder, kjøretøyene ble lastet opp og ammunisjon utlevert ned til tropp. Beredskap ble beordret ved samtlige grensevaktstasjoner og OPer, og ammunisjon utlevert til den enkelte mann.

Reaksjonen var som nevnt rask og korrekt, men det var aldri tale om noe tiltak som kunne bidra til å trappe opp situasjonen. La oss et øyeblikk se på situasjonen kunne innebære for en av stasjonene: Skoltefossnakken er en OP som er plassert i fremskråningen på en høyde rett over demningen i Boris Gleb. Her er det normalt 4 mann som bemanner OPen og patruljerer grensen til enklaven på norsk side av elven som skal være nøytralt område. Ved alarm skal en mann bli på plass i tårnet og resten gå i stilling utenfor stasjonen i fremskråningen med stasjonens våpen - et maskingvær og en panservernrakettkaster. Rett over elven og på høyden bak boligfeltet sto 7-8 stridsvogner i stilling, kanonløpene pekte rett mot den norske stasjonen. Avstand ca 700 meter - Posten i tårnet visste at "han ville se glimtet, men ikke høre smellet!"

Det er enkelte situasjoner hvor man kan føle seg ensom. Det var nok tilfellet for de vernepliktige mannskapene på Skoltefossnakken denne juninatten. Men ordren var klar: Plakaten på veggen sier: "Det skal uten videre gjøres motstand mot et væpnet angrep med alle midler som står til rådighet....."

Klokken 0800 den 8 juni ble beredskapen opphevet, og GSV og grensevaktstasjonene gikk tilbake til sin daglige tjeneste. Men hva var det egentlig som hadde foregått på den andre siden?

FO/Etterretningsstaben sier i sin rapport for perioden 16/5 - 15/6 1968 at i tiden 3-12 juni ble det observert en meget uvanlig virksomhet innen hærstyrkene på Nordvestre Kola. 3 juni ble det iverksatt en antatt beredskapsalarm ved samtlige hærenheter i Leningrad militærdistrikt. Samme dag begynte sovjetiske hærenheter i Petsjenga-Luostari området å forlate sine garnisoner og kjøre østover på vegen mot Murmansk. 4 juni ble det overført fra sørlige områder minst ett regiment med taktiske jagerbombefly til baser på NV Kola.

Samme dag rykket nye store hæravdelinger ut av Petsjenga-området på veg østover. Det var etter FO/Es mening grunn til å tro at hele 45. Motoriserte Infanteridivisjon oppmarsjerte i området mellom Petsjenga og Murmansk. Divisjonen ble antatt å ha vært klar til strid 5 juni om kvelden. Til direkte støtte disponerte divisjonen på dette tidspunkt:

- En FA bn/regt fra 5. Arme i petrosavodsk

- Ett regiment taktiske rekognoseringsfly
- Ett regiment jagerbombefly

Denne aktivitet på NV Kola synes å ha vært ledd i en meget omfattende beredskapsøvelse som antagelig omfattet alle hærenheter i Leningrad MD.

6. Juni begynte så en felttjenesteøvelse i tilknytning til det antatte oppmarsjområdet til 45. Motinfdiv. Øvelsen synes å ha vært tosidig med deltagelse av alle divisjonens avdelinger og med støtte av taktiske fly. Natt til 7 juni grupperte 45. Motinfdiv i grenseområdet mellom Kobbfoss og Petsjenga, med 3 regimenter i fremste linje (se skisse). De fremste styrkene sto Vest for Nikel, i Kontiosalmi og Boris Gleb samt Sørvest for Korpffjell bare 1-2 km fra grensen. Styrkene i fremste linje inntok feltmessige stillinger med front mot vest. Det ble observert 70-80 stridsvogner (T-54) i området nær grensen. Divisjonens stridsvognregiment med sine 90 stridsvogner var ikke observert, og antagelig disponert i 2den linje vest for Luostari.

De sovjetiske styrkene ble liggende i nevnte områder til 11 juni. Samtlige hæravdelinger trakk seg tilbake til Petsjengadalen og sine garnisoner i løpet av 11-12 juni.

FO/E antar at det fra sovjetisk ide ble spilt på NATO-øvelsen POLAR EXPRESS med innflyging av AMF til Bardufoss som startet den 3 juni klokken 0500. Øvelsens mønster fremt til 6 juni var meget lik en tilsvarende øvelse som ble gjennomført i februar 1967.

Både gruppering og opptreden i stillingene tydet på at de sovjetiske styrkene forsøkte å vekke mest mulig oppmerksomhet. Den sovjetiske virksomhet i tiden 6-11 juni 1968 var en ren demonstrasjon med politisk siktemål

I ettertid er det grunn til å peke på at tildragelsene den 6-11 juni 1968 i grenseområdet satt GSV og grensevakholdet på en virkelig prøve, som avdelingene bestod med glans! Norsk suverenitet og beredskap var ivaretatt til fulle, og det ble ikke gjort noe som kunne resultert i opptrapping av den truende situasjon som var skapt ved sovjetisk atferd.

Samtidig er det viktig å understreke at hendingene i grenseområdet i 1968 illustrerer betydningen av at det eksisterer en overordnet etterretningsstjeneste som har et bredere synsfelt og som har midler til å trenge dypere ned i situasjonen enn avdelingene i fremste linje, og som kan avdekke og vurdere hva som er reelle angrepsforberedelser og hva som bare er øvelser eller politiske demonstrasjoner. Det gir den nødvendige sikkerhet for å reagere korrekt, og å unngå kriseopptrapping og konflikt.

RUSSERNES MENING OM GSV

Etter disse trekkene fra GSVs virksomhet ved grensen antar jeg at det kan være av interesse å referere hva russerne mener om Garnisonen i Sør-Varanger idag. Det som følger er sitater fra en artikkel som er hentet fra det russiske militære tidsskriftet "Røde Stjerne" for 4 januar i år, tydeligvis skrevet av en russisk offiser som har deltatt i et besøk i Nord-Norge og ved GSV.

"Garnisonen i Sør-Varanger, som er i Nord-Norge, like ved den for russere kjente byen Kirkenes, er omgitt av barsk natur som påkaller nokså frosne følelser. Naturen i dette området tilsvarer da også geografien. En som aldri har vært på disse kanter, men for sitt indre blikk ser for seg dette området, vil være på rett veg: en kald himmel, gjennomtrengende vind, sparsom vegetasjon, 3-timers dag om vinteren, og dagen likner mest på tussmørke..... Russere, som de fleste andre, vil fantasere på basis av sine egne opplevelser, og trenger ikke ta frem sine siste mentale krefter for å kunne forestille seg hvordan tilværelsen arter seg i fjerne garnisoner, spesielt etter som vi har slike ikke bare i den arktiske regionen, men også i Sibir, Kaukasus og andre steder..

Vi ventet selv med korreksjoner for skandinavisk nivå og felles NATO-standard, å finne endel problemer her oppe i Nord. Men, O skrekk, våre forventninger ble ikke innfridd! Den lille garnisonen med ca 600 mennesker føler ingen mangler, forbundet som den er til utenverdenen med ypperlige kommunikasjoner.

Man kunne føle overalt at varme boller til frokost, friske grønnsaker og sitrusfrukter, varmt vann i springen, og 20 grader pluss i soldatforlegningene - det var normen som de for lengst er vant til. Det er ingen som har noen tanke om at en ikke trenger samme komfort i kompaniadministrasjonen som i private firmaer. Det sosiale aspekt ved drift og ledelse av våre vepnede styrker regnes som en av de høyest prioriterte oppgaver, sier ØKN, generalløytnant Per Bøthun. Vi forsøker å gi våre offiserer og soldater forhold som gjør at selv på de mest avsidesliggende steder ikke føler seg avsondret fra sivilisasjonen.

Dette er ikke bar tomme fraser fra en høytstående offiser. At dette virkelig er tilfellet, fikk vi selv muligheten til å overbevise oss om, da vi gjennomførte den halvannet tusen kilometer lange turen fra Oslo mot nord. Vi mellomlandet to steder, Bodø og Tromsø. Vi ble ikke bare kjent med lokale severdigheter, men vi forstod også litt av folkets og styremaktenes forhold til dagliglivet i dette landet, inkludert de militæres. Selv de mest "bortgjemte" tettsteder er overforsynt med elektrisitet og ly. De står der som opplyste oaser i en kald, grenseløs uendelighet. Strøm brukes til alt, inkludert oppvarming av husene. Vi vet jo fra våre lærebøker at elektrisitet er en av to hovedforutsetninger for å opprette et bærekraftig samfunn. Den andre forutsetningen er rettferdige styresmakter og et solid sosialt grunnlag. I denne sammenhengen kan en regne Norge til de land hvor forholdet til menneskerett ikke bare er formaliteter. Man kan kalle Norge et land av felles goder, hvor medisinsk

behandling, utdanning, og en mengde andre sosiale tjenester er gratis. Det er karakteristisk for denne norske tradisjonen med "allemannsretten" et enhver borger kan krysse, slå opp telt og plukke bær på annen manns eiendom.

Hva angår forsvaret, så er det bygd opp på konseptet om totalforsvaret. Grunnlaget er at alle sektorer innenfor det offentlige har visse plikter og pålegg i den totale forsvarsplanlegging. På denne måten fremstår igjen prinsippet om det felles ansvar for stridsevnen og forsyning til de tjenestegjørende.

Sjefen for GSV, oberstløytnant Sundstrøm er en 44-årig friskus som har tjensten både som livsstil og hobby. Dette kan man ane gjennom han karakteristiske bemerkninger og replikker. Av dem følger at det er ikke den lille ting eller detalj han synes er for liten til å få oppmerksomhet og innvirke på og styre i ønsket retning. Hvis man fulgte ham gjennom dagens gjøremål med skult kamera, ja så ville det framkomme et bilde av både en sjef og en farsskikkelse som inngyter tiltro, pålitelighet og autoritet.

Garnisonssjefen mener slett ikke å antyde at infrastrukturen han er betrodd, ikke har mere behov. Snarere tvert imot, han forsøker liksom å overbevise oss om at det slett ikke er noen overflod i teknisk materiell og undervisningsmateriell. "Mere komfort - mindre tapperhet"? - Sundstrøm er tydeligvis bare delvis enig i dette gamle postulatet. Han ser ikke på en oppvarmet gymnastikksal med de mest moderne treningsapparater, eller et toppmoderne basseng med internasjonale mål, som tiltak som vil gjøre tjenesten for lettvint.

Vi så både basseng, treningsapparater, undervisningsrom utrustet med datamaskiner og mye annet på vårt besøk i "Vargheim", kultur- og utdanningssenteret ved garnisonen, hvor blikket nå og da tiltrekkes av profilen av en gråbein. Dette emblemet er tegnet på militært heltemot og høy stridsmoral. Norske militære forholder seg alvorlig til militære symboler, historie og tradisjoner. På en lett synlig plass er utstilt 21 protretter av Sundstrøms forgjengere, helt tilbake il 1921. Vargheim er også soldatmesse (offiserene har sin egen). Fra klokken fem om ettermiddagen når tjenesten avsluttes, kan soldatene etter eget ønske tilbringe tiden i forskjellige deler av bygget. Foruten sport kan man slappe av med, eller arbeide foran, dataskjermer og tilegne seg kunnskaper helt opp til nivå programmerer. Man kan se på TV, spille CD-plater, samtale med presten, sitte sammen med en venninne på kafe, men uten alkohol, der er man strenge.

Kasernene er typiske soldatforlegninger, som man kan se dem i andre NATO-armeer. Det er intet overflødig, men alt ser ut til å finnes for et normalt soldatliv. Soldatene er forlagt på firemannsrom med dobbeltkøyer. Privatskapene er låst med hengelås. På veggene er det bilder og fotografier fra "Playboy". Sjefen forholder seg rolig til disse "soldatsvakhetene". Han anser imidlertid at han har rett til å kontrollere hva hans underordnede leser, og hva de bedriver i fritiden. Grensevakttjenesten gjennomfører guttene på den 196

km lange grensen. På de ni grensevaktårnene er det faste mannskaper på tre til fire soldater. Til bestemte tider blir postene etterforsynt . "Hvordan har dere det med varm mat"? spurte vi. "Jo takk, vi har mikrobølgeovn ", var svaret.

Så meget for sitater fra "Røde Stjerne". En så positiv omtale kunne GSV kanskje ikke håpe på i Forsvarets eget organ "Forsvarets Forum". Og det er kanskje like bra!

AVSLUTNING

Etter at den "kalde krigen" er over er det helt nye tilstander langs grensen, og russiske militære kan komme til Høybuktknoen igjen som venner - som de gjorde i 1944. I 1994 feiret vi frigjøringen av Sør-Varanger sammen, 50 russiske krigsveteraner av alle grader fra Nordflåten og fra 14. Arme var invitert til Kirkenes og bodde sammen med et liknende antall norske veteraner i mannskapskasernen her på Høybuktknoen. Det var en stor opplevelse for alle som deltok, nordmenn som russere. Det ga oss håp om at tiden virkelig har startet på nytt, og at vi nå kan se frem til fred, samarbeid og vennskap med vår store nabo på den andre siden av grensen!

Takk for oppmerksomheten!

SITUASJONEN I GRENSEOMRÅDET PÅ NV KOLA
I TIDEN 6-11 JUNI 1968.

